

ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВИХ НАВИЧОК У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

своєрідною допомогою вчителям трудового навчання, щоб вони мали змогу методично правильно й грамотно спланувати свою роботу, підготуватися до уроків, де передбачено розробку учнями творчих проєктів.

1. Динесюк Н. *Формування в учнів естетичного смаку і творчої активності під час навчання виготовлення квітів з бісеру*. // *Трудова підготовка в закладах освіти*. – 2005. – № 1. – С. 10 – 13.

2. Коньшева Н.М. *О проблеме проектной деятельности школьников на уроках*

практического труда // *Начальная школа* – 2002. – № 12. – С. 35 – 39.

3. Терещук А., Вдовиченко А. *Навчання учнів основних етапів проектно-технологічної діяльності*. // *Трудова підготовка в закладах освіти*. – 2004. – № 4. – С. 10 – 12.

4. Шуляк В. *Створення і втілення в життя власних проєктів* // *Трудова підготовка в закладах освіти*. – 2004. – № 3.– С. 8 – 9.

5. Ящук С. *Виконання основних етапів проєктування на уроках трудового навчання*. // *Трудова підготовка в закладах освіти*. – 2003. – № 2. – С. 13 – 16.

Світлана Одайник, старший викладач кафедри менеджменту освіти,
завідувач науково-методичної лабораторії національних меншин
Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів
м. Херсон

ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВИХ НАВИЧОК У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

У статті розглянута специфіка російської мови через призму рідної мови, оскільки саме в розробці цього аспекту лінгвістичних основ навчання автор бачить резерви вдосконалення системи навчання російській мові в школі з українською мовою навчання. Проведений порівняльний аналіз систем двох мов, їхніх загальних і відмінних особливостей, що виявляються в реченні як основній комунікативній одиниці мови. І саме в цьому автор бачить резерви для посилення мовленнєвої спрямованості в навчанні синтаксису в школах з українською мовою навчання.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. У лінгводидактиці виокремлюється два аспекти лінгвістичних основ навчання – опис самої функціонуючої системи російської мови в національній школі і виявлення специфіки навчання на основі зіставлення двох мовних систем, що знайшло віддзеркалення в роботах Н.Бакєєвої, І.Бараннікова, О.Беляєва, Е.Бистрової, М.Пентилюк, М.Шанського.

Мета статті: проаналізувати особливості другого аспекту – виявлення специфіки російської мови через призму рідної мови, оскільки саме в розробці цього аспекту лінгвістичних основ бачимо резерви вдосконалення системи навчання російській мові в школі з українською мовою викладання.

Виклад основного матеріалу. Речення є одним із базових компонентів висловлювання. Можливо, саме тому його дефініція була і залишається складним і спірним питанням лінгвістики, що має довгу історію еволюції. Нині

існує понад 250 визначень речення, але загальноприйнятою вважається дефініція В.В.Виноградова, за якою речення, – “це граматично оформлена відповідно до законів даної мови цілісна одиниця мови, що є головним засобом формування, вираження і повідомлення думки” [2, 276].

У визначенні речення виокремлюють три компоненти: а) предикативність (семантична ознака); б) граматична організованість (структурна ознака); в) інтонація, яка може оформляти і структурні, і семантичні ознаки [2, 9, 56 – 57, 187].

Предикативність є відношенням змісту висловлювання до дійсності, встановлюване у момент мовлення [2, з. 99, 163]. Вона виявляється в категоріях особи, часу і способу. Поняття предикативності включає *модальність* – відношення мовця до дійсності в плані реальності, нереальності, спонукання, упевненості, сумніву. Модальність зосереджена в предикативному ядрі,

ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННСВИХ НАВИЧОК У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

що створює речення, і може передаватися за допомогою способу, модальних слів та інтонації.

Грамматична організованість речення створюється за допомогою його структурної схеми і синтаксичного зв'язку слів.

Інтонація створює завершеність речення, оформляє його в закриту систему.

У російській мові актуальне розчленовування речення оформлюється за допомогою порядку слів й інтонації. Рівень актуального розчленування – перший рівень організації речення в будь-якій мові, другий – семантичний (уже виділяються суб'єкт – дія – об'єкт), третій – поверхневий (синтаксичний) оформлення висловлювання: підмет – присудок – доповнення [5, 126].

Як стверджує М. Шанський, існує чотири підходи до вивчення речення: *конструктивний, семантичний, функціональний і комунікативний* [5, 83]. Синтаксис має бути конструктивним, оскільки основою кожної синтаксичної категорії будь-якої мови є певним чином упорядкована конструкція; він має бути функціональним, оскільки синтаксичні одиниці мають функції, що реалізуються в різних контекстах уживання і стилях мовлення; синтаксис має бути семантичним, оскільки будь-яка синтаксична категорія має певний зміст; він має бути комунікативним, оскільки функціонування – не самоціль, воно здійснюється з метою комунікації. Причому, як стверджує С. Іконніков, у процесі вивчення речення слід приділяти особливу увагу його функціональним характеристикам, оскільки “речення як одиниця мови несе на собі чіткіший відбиток стилю, ніж словосполучення” [3, 50].

Якщо розглядати речення як комунікативну синтаксичну категорію, то, по-перше, слід враховувати комунікативну парадигму речень. *Комунікативною метою* мовця може бути повідомлення, питання або спонування до дії. У першому випадку буде вжито розповідне, у другому – питальне, у третьому – спонукальне речення. Ці три комунікативних (функціональних) типи речень виділяють у традиційній граматиці [4, 271 – 273].

Російська мова має обширний парадигматичний ряд простих речень, що характеризується наявністю підтипів. Традиційно типи простих речень стратифікуються відповідно до комунікативної мети, характеру предикативних відношень, емоційного забарвлення, наявності головних і другорядних членів і повноти вираження думки.

Учнів, окрім основних, слід навчити сприймати і використовувати стилістично маркіровані

синтаксичні категорії: питально-відповідну форму викладу, риторичні запитання, речення з різними відтінками волевиявлення, односкладні конструкції з метою засвоєння не тільки структурних типів простих речень, способів вираження головних і другорядних членів речення, але й формування вміння сприймати й адекватно живити їх у мовленнєвих ситуаціях і контекстах.

Нині ведуться пошуки найбільш раціональних і науково обґрунтованих принципів організації синтаксичного матеріалу в навчальних цілях. Одним із таких методичних положень є функціональний підхід до відбору і подачі мовного матеріалу. При комунікативно-функціональному підході реалізується функціональний принцип в організації мовного матеріалу, суть якого полягає в тому, що використання мовних засобів визначається потребами вираження того або іншого змісту. Отже, при такому навчанні відбувається стимулювання процесу розумової діяльності учнів (вибору і зіставлення мовних засобів), що сприяє інтеграції мовного досвіду.

Для методики навчання російській мові в умовах українсько-російської двомовності важливим і значущим є порівняльний аналіз систем двох мов, який дозволяє знайти резерви для посилення мовної спрямованості в навчанні. На уроках з вивчення синтаксису в школах з українською мовою навчання особливо необхідно враховувати загальні й відмінні особливості близькоспоріднених мов, оскільки виявляються вони, по-перше, в реченні як основній комунікативній одиниці мови.

Синтаксична структура мови, як відомо, характеризується великою стійкістю. Це пояснюється тим, що східнослов'янські мови, які сформувалися на єдиній староруській основі, у синтаксичній будові мають значно більше загальних рис, успадкованих з одного джерела, ніж відмінних, сформованих у період самостійного розвитку мов. Синтаксична спільність російської і української мов виявляється, насамперед, в загальній будові синтаксичних одиниць, їх типології. У російській і українській мовах головні та другорядні члени речення мають однакове, за незначним виключенням, структурне й морфологічне вираження. У всіх східнослов'янських мовах, також за незначним виключенням, однаковий порядок слів у реченні. Синтаксис російської та української мов характеризується однаковими способами вираження синтаксичних відношень і синтаксичного зв'язку слів, переважно однаковою будовою речення.

Проте кожна із східнослов'янських мов має й

ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННСВИХ НАВИЧОК У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

деякі відмінні риси в синтаксичній будові, які властиві йому і складають його особливість, національну специфіку. Такі риси виникли після розпаду староруської мови, у період самостійного розвитку і функціонування кожної з них. Для методично правильної організації навчання синтаксису необхідно виокремити ті явища, які є специфічними для російської мови. Таких явищ у синтаксисі значно менше, ніж на фонетичному, лексичному й морфологічному рівнях. Ці особливості вдається виділити тільки шляхом ретельного лінгвістичного аналізу. За висловом Р.Будагова, “установити специфічні відносини між близькосторідними мовами на відміну від мов споріднених, але таких, що не мають подібного ступеня близькості, завдання зовсім не таке просте, як це іноді здається” [1, 8]. Відмінності виявляються переважно в граматичному зв’язку самостійних слів між собою, у способах вираження членів речення, порядку слів у реченні. Проте їх необхідно враховувати, щоб уникнути негативного впливу рідної мови і попередити помилки інтерферентного характеру.

Розгляд особливостей почнемо з головних членів речення. Так, у різних структурних схемах простих речень підмети, виражені поєднанням деяких кількісних числівників з іменником, формально розрізняються в російській та українській мовах. У російській мові числівники *два, три, чотири* вимагають після себе іменника в родовому відмінку однини, в українській мові – називного відмінка множини. Напр.: *Два стола стояли у окна // Два столи стояли біля вікна.*

У структурних схемах із підметом, вираженим відкритим рядом слів форм із сполучниковим або безсполучниковим зв’язком, у російській мові спостерігається коливання у формах числа присудка. Напр.: *Всех покорил / покорили его ум, доброта, отзывчивость* (О. Купрін). В українській мові переважає форма множини присудка. Напр.: *Жито, пшениця і овес разом поспіли і посохнули* (І. Нечуй-Левицький).

Що стосується присудків, то слід зазначити, що в російській мові складовою частиною іменного присудка, окрім повної, членної форми, може бути і коротка форма. В російській мові коротка форма прикметника вживається у позиції присудка або виокремленого зворота. Синонімічна заміна короткої форми присудка повною формою і навпаки можливі, за винятком тих випадків: 1) коли лексичне значення повної і короткої форми прикметника розходяться. Ср.: *Девочка умна – дівчинка розумна*, але *Она хорошая* (– “добра”). *Она хороша* (собой). *Она была хороша, как ясный майский день на севере* (М.Горький);

2) якщо коротка форма прикметника позначає відносну ознаку. Напр.: *Коротка солдату ночь* (О. Твардовський). Тут йдеться не взагалі про коротку ніч, а про те, що такою вона здається солдатові;

3) при підметі, вираженому займенником *что, это*. Напр.: *Он там ходит, это – ясно*. (О.Пушкін);

4) за наявності слів *как, так*. Напр.: *Ты знаешь, как я счастлив* (Ю.Казаков);

5) при поєднанні з інфінітивом. Напр.: *Согласен отвечать*.

Уживання короткої форми прикметника сучасній українській літературній мові не властиве. Збереглися такі короткі форми присудків тільки в мові фольклору: *Човен води повен. Зелен сад*. Вони утворюють невелику групу форм у функції присудка: *повинен, винен, вартий*. Короткі форми присудків в українських художніх творах сприймаються як стилізація під пісенний фольклор. Напр.: *Ти весел будь і будь здоров* (Л. Первомайський).

Пасивні дієприкметники з суфіксом *-ем/-им* у російській мові вважаються архаїзмами: *Человек он уважает*. Усі речення цього типу передають відносини між суб’єктом і його станом як результат дії. В українській мові в аналогічній структурній схемі виступають форми дієприкметника. Напр.: *Батько був убитий на війні*.

Як уже згадувалося вище, у більшості випадків ідентичним для української й російської мов є структурне й морфологічне вираження також і другорядних членів, що повною мірою стосується й відособлених членів речення. Проте, наприклад, українській мові дієприкметникові форми на *-щий* не властиві. Не вживаються в українській мові і звороти з дійсним дієприкметником на *-ш(-вш-)*. Їх заміняють паралельними синтаксичними конструкціями. Напр.: *Той, що переміг...* Обмежене вживання в українській мові й дієприкметникових зворотів із дійсними дієприкметниками з суфіксами *-уч(-юч-), -ач(-яч-)*. Замість них вживаються додаткові речення. Напр.: *Працюючий робітник – Робітник, який працює*.

Для сучасної ж російської мови незвичайні тільки дієприкметники на *-щий* від дієслів доконаного виду (із значенням майбутнього часу): *вздумающий написать, сделавший ошибки, сумеющий доказать*. Напр.: *Человек, попытающийся бежать, будет задержан* (З газет). Пор.: *Человек, который попытается бежать... Людина, яка спробує бігти...* Хоча “подібні утворення, запозичені з канцелярської

ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВИХ НАВИЧОК У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

мови, іноді траплялися у письменників XIX ст. Напр.: *Буде окажется в их губернии человек, не предъявляющий никаких свидетельств и папшортов, то задержатъ его немедленно* (М. Гоголь). Такі утворення нормою російської літературної мови не стали” [4, 125].

У російській мові в поетичній мові відокремлюються також звороти з короткою формою пасивного дієприкметника або короткою формою прикметника. Напр.: *И, озарен луною бледной, простерши руку в вышине, за ним несется Всадник Медный на звонко-скачущем коне* (О. Пушкін).

Відокремлені прийменниково-відмінкові форми мають іноді обставинне значення. Більш уживані конструкції з такою семантикою в російській мові. В українській мові такі значення частіше передаються додатковими реченнями. Напр.: *Мы, при всем нашем спокойствии, рассердились на шалунов. У свої двадцять шість літ, Христя така маленька дівчинка. Пор.: Христя така маленька дівчинка, хоч їй і двацять шість літ* (М. Хвильовий).

У російській мові дієприслівниковий зворот зустрічається при дієприкметникових формах, таких, що позначають ознаку дії, суб'єкт якої не збігається з суб'єктом дії, вираженої присудком. Напр.: *Она не ответила ему, задумчиво следя за игрой волн, взбегавших на берег, колыхая тяжельый баркас* (М. Горький).

На відміну від української, в російській мові допускається вживання дієприслівникового звороту при короткому прикметнику, оскільки йому властива значна предикативність. Напр.: *Варвара Васильевна была права, оскорбившись его долгим молчанием по приезде в Петербург* (М. Чернишевський). Але ненормативними є речення, в яких дієприслівниковий зворот належить до пасивного дієприкметника, тобто вживається в пасивних конструкціях. Напр.: *Убежав из дома, мальчик был вскоре найден родителями. Небажане вживання дієприслівникового звороту і в тих випадках, коли присудок в пасивній конструкції виражений зворотним дієсловом із пасивним значенням. Напр.: Идея строительства тоннеля под Ла-Маншем обсуждается специалистами с 1980 года, не приводя, однако, к конкретным решениям* (3 газет).

За структурою і семантикою односкладні (означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові) речення також мало різняться в близькоспоріднених мовах. У російській і українській мовах їх значення адекватні. Що стосується безособових

суб'єктних речень, в українській мові значну їх групу складають речення з головним членом, вираженим особовим дієсловом із постфіксом *-ся(-сь)*. Ці дієслова зазвичай виражають своєрідний психічний і фізичний стан людей, рідше – фізичне явище, джерелом якого виступає невідомий суб'єкт: *Нагадалось вражій бабі молодою бути* (Нар. твор.); *У вікнах світиться* (І. Франко).

У російській мові поширені безособові речення, головний член яких виражений коротким пасивним дієприкметником середнього роду з суфіксами *-ен, -и-, -т-* (*велено, решено, приказано, забыто, сделано тощо*): *Не приказано впускать* (М. Островський). Ці речення виражають результат дії, здійсненої неназваною особою: *С дождями связано много примет* (Ю. Яковлев). Цим реченням в українській мові відповідають безособові речення з головним членом, вираженим предикативним пасивним дієприкметником на *-но(-єно), -то*. Такі конструкції в українській мові вживаються значно ширше, ніж у російській. Властиві вони офіційно-діловому мовленню, науковому і публіцистичному стилю, трапляються в мові художньої літератури, фольклорних творах: *В указі було відзначено; Визначено їй структуру такої картини; Враз було вбито всі хлоп'ячі мрії* (О. Довженко); *Насіяно, наорано, та нікому жати* (Прислів'я).

Деякі відмінності спостерігаються в номінативних реченнях. Багато емоційно-оцінних речень уживаються з окличними частками *какой, что за, ну и, во, что // який же, ну й, що за*. Напр.: *Погляди-ка, раздолье-то какое!* (Ф. Гладков) // *Ну й день! Що за краса!* У сучасній українській мові такі конструкції не продуктивні. Російській мові також властиві номінативні спонукально-окличні речення, яким в українській мові відповідають двоскладні спонукальні: *Господа! Молчание! Наш прекрасный поэт прочтет нам свое прекрасное стихотворение* (О. Блок). Пор.: *Панове! Хвилинку!* або синонімічне *Панове! Давайте хвилину помовчимо!*

Висновки. За невеликим винятком, у російській і українській мовах інфінітивні речення ідентичні. Вони відрізняються експресивністю й емоційністю, і тому використовуються переважно в художніх і публіцистичних творах. Вони є одним із виразних засобів авторської мови (у роздумах, міркуваннях), у заголовках газетних статей.

Виявлені відмінні особливості синтаксису простого речення російської мови необхідно враховувати в процесі формування мовленнєвих навичок учнів. Це дозволить запобігти проявам

ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ ТА ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У НАУКОВО- ПЕДАГОГІЧНИЙ ЖУРНАЛ “МОЛОДЬ І РИНОК”

1. Приймаються одноосібні статті (співавтори). Текст обсягом 6 – 10 друкованих сторінок із двома-трьома ілюстраціями (рисунок, фотографія). У статтях повинно бути чітко і стисло, без зайвих математичних формул, викладено те нове та оригінальне, що досягнуто авторами в їх практичній діяльності. Потрібно уникати повторів, зайвих подробиць та загальновідомих положень, на які можна посилатися, вказуючи відповідний номер у списку літератури, що додається.

2. Рукопис статті надсилається у одному примірнику (обов'язково перший), надрукованих через півтора інтервали на одній сторінці стандартного паперу, з пронумерованими сторінками.

ДО РУКОПІСУ ДОДАЮТЬСЯ:

- анотація статті на окремій сторінці у одному примірнику українською мовою (у випадку подання статті російською, польською чи іншими мовами, додається анотація на мові оригіналу статті та українською мовою);
- рисунки, фотографії з підписаними підписами;
- список літератури, оформлений у відповідності з діючим ДСТ-ом (за абеткою; у тексті в дужках позначається позиція та сторінка [3, 47]);
- відомості про автора (авторська картка: прізвище, ім'я та по-батькові, посада, місце праці, вчений ступінь, наукове звання, адреса (службова, домашня), телефони).

3. До статей додається рекомендація кафедри (відділу) установи, де автор працює, і рецензія доктора чи кандидата наук; для статей докторів та кандидатів наук рецензій не потрібно.

4. Таблиці повинні мати назви та порядковий номер. Одночасне використання таблиць та графіків для пояснення одних і тих же положень не рекомендується.

5. Статті підписуються всіма авторами із зазначенням домашньої адреси, номерів домашнього та службового телефонів автора, який буде листуватися з редакцією з приводу цієї статті.

Редколегія відхиляє статті з порушенням цих вимог:

Відповідно до вимог ВАК України (Постанова №7-06. 1 від 15 січня 2003 р.) необхідно дотримуватися таких елементів написання статей: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями, аналіз основних досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується дана стаття; формування цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Сфера розповсюдження та категорія читачів:

- загальнодержавна, зарубіжна;
- викладачі університетів, ВНЗ всіх рівнів акредитації, студенти, аспіранти, науковці, спеціалісти, які підвищують свої професійні компетенції в галузі освіти та педагогічних наук.

Програмні цілі (основні принципи) або тематична спрямованість:

Ознайомлення із питаннями наукових досліджень педагогіки, ринкової економіки, інфраструктури ринку, історії, філософії, психології, формування професійних компетенцій у студентів ВНЗ, організації навчального процесу, використання інформаційних технологій у навчанні, виховання учнівської молоді та студентства у високих християнських цінностях і моральних та культурних засадах, української та романо-германської філології, тощо.

Головний редактор Мирон Вачевський

Комп'ютерний набір та верстка Іван Василиків